

Бондаренко Т.Є.

здобувач Інституту проблем

виховання АПН України

ВИКОРИСТАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ФОРМ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Стаття присвячена висвітленню ролі творчої та дослідницької роботи краєзнавчого змісту у формуванні національної самосвідомості старшокласників. Проаналізовано необхідні для цього педагогічні умови. Розкрито особливості експериментальної роботи з організації творчої і дослідницької діяльності в процесі навчальної, позаурочної і позакласної краєзнавчої роботи.

The article devoted to the role of the creative and research work of the local lore context in the formation of national self-consciousness of senior pupils. Along with this the necessary pedagogical condition are analyzed. The peculiarities of the experimental activity in the process of educational, out-of-lesson and out-of-work local lore work are exposed.

Розбудова національної системи освіти на засадах особистісного підходу ставить перед освітніми закладами України вимоги і завдання, спрямовані на формування у молодих людей здатності стати суб'єктами національного життя. Підростаюче покоління повинно оволодіти глибокими знаннями про особливості буття своєї національної спільноти, умінням аналізувати і оцінювати його явища і процеси, творчо мислити, орієнтуватися в потоці інформації, самостійно поповнювати свої знання. У Національній програмі виховання дітей та молоді України наголошується: „Морально-духовне становлення дітей та учнівської молоді, їх підготовка до активної, творчої, соціально значущої, сповненої особистісного смислу життєдіяльності, є найвищою складовою розвитку суспільства та держави” [2].

Аналіз наукової та методичної літератури і практики свідчить про зростання інтересу до використання краєзнавчої роботи як засобу формування національно самосвідомих громадян (Гуменюк Г., Захарченко Р., Мартинюк І., Костриця М., Кузь В., Обозний В., Руденко Ю., Сергійчук З. – Україна, Ліхачов Д. – Росія, Альшевська Л. – Білорусь, Мухтарова Н., Гасанов О. – Азербайджан). На особливості формування національної свідомості учнів у процесі розвитку їхніх творчих особистостей звертала увагу Приходьченко К. [3]. Захарова Л., Шинкарюк Р., Пахтусов П. досліджували особливості соціалізації особистості шляхом залучення до творчої діяльності [1]. Проте недостатня увага зверталася на застосування індивідуальних форм краєзнавчої роботи, що у свою чергу, значно знижує виховний потенціал краєзнавства. Актуальність дослідження проблеми використання індивідуальних форм краєзнавчої роботи пояснюється необхідністю подолання суперечностей між потребою у підготовці творчої, соціально-активної національно свідомої особистості і традиційною системою організації навчально-виховної роботи, недостатньою теоретичною і практичною розробленістю технологій. Враховуючи актуальність зазначеної проблеми та її недостатню розробленість, ми визначили метою статті обґрунтування та представлення апробованої технології використання індивідуальних форм краєзнавчої роботи у формуванні національної самосвідомості старшокласників.

Виконання індивідуальних робіт краєзнавчого змісту забезпечує умови для становлення цієї інтегративної якості завдяки поглибленню знань про свою національну спільноту, умінь оперувати ними шляхом самостійного творчого вираження, включення індивідуального начала в пізнавальну діяльність. Переживання успіху у процесі творчої діяльності сприяє набуттю учнями життєвого досвіду, навичок самостійної діяльності і поведінки. У старшокласників з'являється свідоме прагнення до самоосвіти (здобуття нових знань про націю), самовдосконалення як представника національної спільноти. У процесі самостійного пошуку, який супроводжує виконання індивідуального творчого чи дослідницького завдання, спостерігається ефект розвитку пізнавального інтересу до вивчення проблем своєї нації, оволодіння дослідницькими методами мислення, зростання пізнавальної активності.

Під час виконання індивідуальних творчих і дослідницьких завдань краєзнавчого змісту старшокласники є не лише об'єктами педагогічного впливу, але й суб'єктами виховання. Вони сприймають мету і завдання, визначені педагогом, як особистісно і суспільно значущі, творчо оволодівають змістом роботи, організовують і виконують власну

дослідницьку діяльність, перетворюючи її на процес саморозвитку та самореалізації.

Робота над індивідуальними творчими і дослідницькими завданнями забезпечує умови для вирішення особистістю проблеми індивідуального і соціального самовизначення, оскільки в процесі роботи старшокласник пізнає свої інтелектуальні якості, висуває ідеї і способи їхнього доведення з урахуванням особистих інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій. Успішне виконання творчих та дослідницьких робіт і їхній захист сприяють розвитку самостійності, відповідальності, рефлексії, самоповаги і самооцінки, підвищенню інтересу до виконуваної діяльності.

У процесі роботи над індивідуальними творчими і дослідницькими завданнями старшокласники моделюють елементи конкретного виду соціальної дійсності, що сприяє розвитку їхнього адекватного самовизначення і саморозвитку. Творча діяльність впливає на формування особистості своїм змістом, служить засобом розвитку суб'єкта, що її виконує. Завдяки створенню суб'єктивно нового у процесі діяльності учні включаються у процес пізнавальної самодіяльності. Основним психологічним новоутворенням при цьому є інтелектуальна ініціатива, що за визначенням науковців означає „...здатність до продовження мислительної діяльності за межами ситуативної заданості, оснований на потребі застосувати свої розумові здібності, знаходити в оточуючій дійсності нові проблеми, бачити її нові сторони, знаходити нові рішення” [1, 76].

В аспекті соціалізації старшокласників через залучення їх до творчої діяльності, загальна схема формування національної самосвідомості може бути зображена так:

особистість старшокласника → творчі види діяльності краєзнавчого змісту → індивідуалізовані форми реалізації соціальної ролі представника національної спільноти.

Встановлено, що виховний потенціал творчих і дослідницьких завдань краєзнавчого характеру зростає, якщо їхній зміст тісно пов'язаний із сучасними проблемами національної спільноти, дозволяє розкрити її історичне минуле та сучасне, особливості соціально-економічного, культурного розвитку. При виборі змісту індивідуальної творчої діяльності необхідно враховувати вікові особливості учнів, їхні пізнавальні інтереси. Виконання завдань повинно спиратися на інформацію, яку можна отримати з різних джерел (літературних, статистичних, картографічних, спостережень,

бесід і інтерв'ю, фондів музею та ін.). Важливо створювати атмосферу творчого пошуку і самостійного відкриття, задіюючи інтелектуальну, емоційну та волюву сфери особистості, забезпечуючи зв'язок індивідуальної з груповими та масовими формами краєзнавчої роботи, що передбачає застосування навиків самостійної обробки потоку інформації, реалізацію можливості співпраці і спілкування старшокласників із фахівцями, причетними до вивчення рідного краю.

Розвиток особистості старшокласника дає можливості ефективно використовувати виконання індивідуальних творчих і дослідницьких робіт краєзнавчого змісту для формуванні їхньої національної самосвідомості, оскільки їх мислительна діяльність характеризується вищим рівнем узагальнення і абстрагування, наростанням тенденції до причинного пояснення явищ, удосконаленням умінь аргументувати судження, доводити правильність чи хибність окремих положень, робити глибокі висновки і узагальнення. Вони здатні зрозуміти чинники формування національної спільноти, певні закономірності національного буття, місце своєї нації у світі, здійснити критичний аналіз і оцінку фактам, явищам і процесам минулого та сучасного життя своєї нації.

У процесі формувального експерименту, що здійснювався на базі класичної гімназії, Української гімназії ім. Івана Франка, загальноосвітніх середніх шкіл I-III ступенів №4 і №10 м. Тернополя, Кременецького ліцею Тернопільської області, Межиріцької гімназії Острозького району Рівненської області, широко практикувалося виконання старшокласниками індивідуальних дослідницьких і творчих робіт у процесі позаурочної і позакласної краєзнавчої діяльності. Роль вчителя при цьому полягала у постановці завдання, консультуванні, оцінці, організації колективного обговорення і використання в освітньо-виховному процесі результатів роботи учнів.

Дослідницький метод став провідним у пошуковій діяльності старшокласників у процесі навчальних занять. Перед учнями ставилося конкретне завдання, для вирішення якого вони планували шляхи вирішення і здійснювали необхідний пошук (вивчали факти, явища, процеси, підводили підсумки, формулювали висновки). Дослідницький метод застосовувався старшокласниками під час спостережень за явищами, процесами в природному, соціальному та економічному середовищах. Його використання було реалізовано у позаурочній краєзнавчій роботі при виконанні старшокласниками таких типів завдань: спостереження за природними, соці-

альними, економічними, культурними явищами та процесами рідного краю; вивчення та опис фактів, явищ, процесів у своїй місцевості; опрацювання краєзнавчої літератури; написання рефератів, доповідей, повідомлень; збір та аналіз статистичних матеріалів, картографічних та інших джерел інформації. Невеликі завдання були підібрані таким чином, щоб певні поняття, закономірності національного життя підтверджувалися простим фактичним матеріалом краєзнавчого змісту. Вони мали творчий характер, що сприяло розвитку самостійності суджень учнів. Результати позаурочної краєзнавчої роботи обов'язково розглядалися на уроках та оцінювалися. Особлива увага зверталася вчителями не лише на правильність виконання завдань, але й на вміння здійснювати краєзнавчий підхід при поясненні явищ і процесів національного буття.

Чільне місце у формуванні національної самосвідомості старшокласників відводилося індивідуальним формам позакласної краєзнавчої роботи. Найпоширенішою формою діяльності було написання та захист самостійних творчих та дослідницьких робіт, тематика яких тісно пов'язана із змістом навчальних дисциплін (української літератури, історії України, географії України, біології). У процесі їхнього виконання учнями опрацьовувалися різноманітні джерела інформації про рідний край, проводилися спостереження, дослідження. Написання таких робіт потребувало відносно тривалого часу. Консультації старшокласникам надавали педагоги, науковці, співробітники краєзнавчого музею.

Підготовку творчих робіт здійснювали ті учні, які виявили інтерес до вивчення певної проблеми. На належному науковому рівні виконали творчі роботи та дослідження з історичного краєзнавства учні Тернопільської гімназії ім. Івана Франка: „Краєзнавчі роботи Ігоря Герети про Тернопілля”, „Основні пріоритети національно-визвольних змагань ОУН-УПА”, „УПА та її роль у боротьбі за українську незалежність”, „Краєзнавчі аспекти дослідження життєвого шляху та творчої спадщини С. Дністрянського”; з географічного краєзнавства: „Динаміка чисельності населення Тернопільської області”; з фольклористики: „Мовностильові особливості пісень весняного циклу, записаних на Поділлі”; з природничого краєзнавства: „Культурні медоносні рослини Тернопільської області”. Гімназисти представили свої роботи до захисту на конкурсі Наукового Товариства Тернопільської Української гімназії імені І. Франка, секції якого очолювали викладачі Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка.

Старшокласниками Тернопільської класичної гімназії були виконані творчі роботи з літературного краєзнавства: „Виступи козаків та селян краю у першій половині XIX ст.” (9 клас); „Воєнні дії на території рідного краю у 1914-1917р.” (10 клас); „Рідний край у 1919 році” (10 клас); „Голодомор 1932-1933р. у рідному краї” (10 клас); „Діяльність ОУН-УПА” (11-й клас); „Культура рідного краю у повоєнний час” (11 клас); „Діяльність громадських організацій у краї після розпаду СРСР” (11 клас). З географічного краєзнавства були виконані дослідницькі роботи на теми: „Земельні ресурси рідного краю” (9 клас); „Промисловість рідного краю”(9-й клас); з природничого краєзнавства: „Забруднення водою краю” (9 клас); „Вплив забруднення ґрунтів на здоров'я населення” (9 клас); „Демографічна ситуація у рідному краї”(10 клас); „Шляхи вирішення проблеми забруднення навколишнього середовища у краї” (11 клас).

Учениця Межиріцької гімназії Острозького району Рівненської області виконала дослідницьку роботу: „Релігія в житті рідного краю” (9 клас), в якій було висвітлено роль князів Острозьких у збереженні православної віри. У роботі „Історія розвитку літератури рідного краю” (10 клас) досліджувався „золотий період” в історії Острога (16 – початок 17 ст.), історія друку книг-первістків, серед яких „Буквар” – перший в Україні, з якого розпочалося дерево української писемності. У роботі було розкрито історію розвитку літератури в Острозі XVII-XVIII ст., описано творчий спадок старшини Острозьких письменників Герасима Смотрицького, який був одним із редакторів славнозвісної „Острозької Біблії”, виданої І.Федоровим у 1581р.. Окремі дослідницькі роботи були присвячені літературному життю краю у XIX-XX ст., дослідженню літературної спадщини У.Самчука, О.Теліги, О.Лятуринської, І.Огієнка, відомих поетів та письменників Острожчини О.Ундіра, О.Стефановича.

До захисту творчих та дослідницьких робіт готувалися усі учні відповідного експериментального класу: вони ознайомилися з рекомендованою літературою, статистичними даними, картографічними джерелами. З числа учнів класу визначалися офіційні опоненти. Захист творчих та дослідницьких робіт здійснювався у позаурочний час. На захисті доповідачі відповідали на запитання і зауваження критиків і опонентів. В обговоренні брали участь усі бажаючі учні. Після цього вчителі підводили підсумки дискусії, оцінювали зміст доповідей, виступи критиків і учасників обговорення.

Критико-аналітична оцінка результатів індивідуальної дослідницької і творчої роботи сприяла засвоєнню учнями усього класу знань про свою національну спільноту на основі краєзнавчого підходу. Метод навчального рецензування допоміг організувати діяльність учнів на належному складному рівні самостійного критичного аналізу і оцінки робіт товаришів. Принагідно зазначаємо, що це сприяло розвитку оперативності знань про національну спільноту.

У процесі вивчення динаміки розвитку знань про національну спільноту та умінь оперувати ними, ми отримали наступні результати. В експериментальних класах не було учнів, які показали дуже низький рівень знань про свою націю, а в контрольних – 1%; із низьким рівнем в експериментальних класах – на 10% менше, із середнім – однакова кількість, із високим – на 10% більше, ніж в контрольних. Показники рівнів оперативності знань старшокласників про особливості національного буття були наступними: в експериментальних класах учнів з дуже низьким рівнем не відзначено, а в контрольних – 1%, із низьким – на 16% менше, із середнім – на 3% більше і з високим – на 34% більше в експериментальних групах у порівнянні з контрольними.

Таким чином, результати експериментального дослідження підтвердили ефективність використання індивідуальних творчих і дослідницьких робіт краєзнавчого змісту у формуванні знань про національну спільноту і умінь оперувати ними. Вважаємо доцільним використання досвіду роботи експериментальних загальноосвітніх навчальних закладів у масовій практиці шкіл, гімназій, ліцеїв України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Захарова Л., Шинкарюк Р., Пахтусов П. Социализация личности путем приобщения к творческой деятельности // Социальная педагогика. – № 6. – 2004. – С. 75-78.
2. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Освіта України. – № 94. – 3 грудня 2004. – С. 6-11.
3. Приходьченко К. Формування національної свідомості учнів у процесі розвитку їхніх творчих особистостей // Освіта і управління. – 1997. – № 3. – С. 152-155.

